

УДК 343.915

Юрій Кричун,

канд. юрид. наук, доцент, професор
кафедри адміністративного, кримінального права та процесу
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»

ПРОБЛЕМА ВІДМЕЖУВАННЯ КАТУВАННЯ ВІД ДЕЯКИХ СУМІЖНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена дослідженню проблеми відмежування катування (стаття 127 Кримінального кодексу України) від деяких суміжних складів злочинів. Стисло проаналізовано склади злочинів, передбачені статтями 127, 126, 121, 122, 125, 206, 355 і частиною 3 статті 189 Кримінального кодексу України, здійснено їх порівняльний аналіз і виділено основні ознаки, за якими їх варто розмежовувати.

Ключові слова: катування, побої, мордування, тілесні ушкодження, відмежування злочинів.

Постановка проблеми. З прийняттям Конституції Україна вступила в новий етап свого розвитку на шляху створення демократичної, соціальної, правової держави. Права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності такої держави.

Основний Закон України закріпив положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і особиста гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю для держави [1, ст. 3]. Це надає підвищену значимість проблемам захисту особи від катування й інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

Натепер проблемі запобігання катуванню та боротьби з катуванням приділяється значна увага на міжнародному рівні, оскільки понад 150 держав світу застосовують катування. Неприпустимість застосування катування регламентується такими міжнародними нормативно-правовими актами, як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, які визначають, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує його гідність, поведінки та покарання [2, с. 3]. Кожен факт катування – це брутальне порушення невід'ємних прав людини та громадянина на життя, здоров'я, недоторканність і повагу до гідності, пряма загроза демократії в суспільстві, приниження авторитету державних органів, недовіра до держави загалом. Забезпечення притягнення до відповідальності за кожний акт катування є обов'язком будь-якої держави, яка дотримується міжнародно-правових норм.

Конституція України врахувала міжнародні стандарти прав людини й закріпила норму про те, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поведінки чи покаранню [1, ст. 28]. Крім того, Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання 1984 року, положення якої розвивають і уточнюють міжнародні стандарти в цій галузі [4].

Кримінальне законодавство України до 2001 року не містило визначення катування та жорстокого або такого, що принижує гідність, поведінки. Катування як самостійний склад злочину визнано з прийняттям чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України, однак варто відзначити, що у своїй початковій редакції відповідна кримінально-правова норма (стаття 127 КК України) неповною мірою відповідає вимогам Конвенції проти катувань. Натепер ця норма зазнала низку змін (2005, 2007 та 2009 років), з урахуванням міжнародних вимог і національних особливостей викладена в новій редакції, проте, на нашу думку, потребує подальшого дослідження та вдосконалення.

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за катування, а також відмежування катування від суміжних складів злочинів є недостатнім на науковому рівні. Окремі аспекти відповідальності за злочин, передбачений статтею 127 КК України «Катування», висвітлювались у роботах таких науковців: І. Богатирьова, Г. Гладких, Л. Дорош, І. Дворянськова, О. Ігнатова, В. Ільницького, К. Катеринчука, Л. Левницької, О. Мартиненко, Л. Попової, А. Савченка, Г. Телесницького, С. Яценка, М. Хавронюка, М. Мельника та інших. Однак комплексне дослідження цього злочину з позиції його відмежування від суміжних складів, які містять чинне кримінальне законодавство України, не проводилось.

Метою статті є дослідження кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за катування (стаття 127 КК України), а також подальше її відмежування від деяких суміжних складів злочинів, які містять чинне кримінальне законодавство (передбачених статтями 126, 121, 122, 125, 206, 355, частиною 3 статті 189 КК України).

Виклад основного матеріалу. Стаття 127 КК України міститься в розділі другому Особливої частини КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи», передбачає відповідальність за умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального

страждання шляхом заподіяння побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи в скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [5].

Основним безпосереднім об'єктом катування є здоров'я людини, як обов'язковий додатковий об'єкт виступають честь, гідність і воля особи. Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак: діяння, наслідку та причинного зв'язку між ними. Суспільно небезпечне діяння полягає в активних діях, які виражаються в заподіянні побоїв, мученні, інших насильницьких діях. Однак варто відзначити, що цей злочин може вчинитися й у формі бездіяльності. Суспільно небезпечний наслідок представлений у вигляді заподіяння потерпілому сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання. Причинний зв'язок між указаними діями та наслідками – необхідний: сильний фізичний біль, фізичне чи моральне страждання під час катування виникають у результаті заподіяння особі побоїв, мучення або інших насильницьких дій. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 127 КК України, є загальним (фізична осудна особа, яка досягла 16 років). Із суб'єктивної сторони катування характеризується умисною формою вини. Умисел може бути як прямим, так і непрямым. Обов'язковою ознакою катування є наявність у винної особи спеціальної мети – спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб.

Варто відзначити, що диспозиція статті 127 КК України як спеціальну мету не передбачає спонукання особи утриматись від виконання дій. Судам під час розгляду справ про катування необхідно враховувати вказану обставину як таку, що охоплюється складом злочину. На нашу думку, для усунення суперечностей, що можуть виникнути із цього приводу, законодавцю доцільно було б передбачити цю спеціальну мету в тексті диспозиції статті 127 КК України.

Розділ другий «Злочини проти життя та здоров'я» Особливої частини КК України містить також статтю 126, яка встановлює відповідальність за побій й мордування. На практиці часто виникають труднощі під час розмежування катування від побоїв і мордування.

Частина 1 статті 126 і частина 1 стаття 127 КК України мають деякі спільні елементи складу злочину, а саме: дії, які полягають у заподіянні побоїв або вчиненні інших насильницьких дій; наслідок у вигляді заподіяння сильного фізичного болю (причому диспозиція статті 126 не вказує, фізичний біль має бути сильним чи ні); загальний суб'єкт злочину; умисна форма вини. Для відмежування вказаних складів

злочину необхідно встановити наявність або відсутність у винного спеціальної мети, яка передбачена в диспозиції частини 1 статті 127 КК України, – спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його чи інших осіб.

Частина 2 статті 126 КК України передбачає додаткові спільні елементи складів злочину: мордування, яке охоплюється поняттям «мучення»; спеціальну мету – залякування потерпілого або його близьких (стаття 127 передбачає залякування потерпілого або інших осіб). Отже, склади катування й побоїв і мордування будуть тотожними в тому випадку, якщо винна особа з метою залякування потерпілого (або його близьких) спричинить останньому сильний фізичний біль шляхом заподіяння побоїв, мордування або інших насильницьких дій. Указана обставина неприпустима, особливо якщо врахувати, що санкції частини 1 статті 127 і частини 2 статті 126 КК України відрізняються за видами й обсягом покарання. Вирішення цієї проблеми можливе лише на законодавчому рівні шляхом виключення спеціальної мети «залякування» з диспозиції частини 2 статті 126 КК України (виключення цієї спеціальної мети з диспозиції статті 127 спричинило б невідповідність вимогам Конвенції ООН проти катувань).

Натепер у судовій практиці відсутні роз'яснення з приводу відмежування катування від інших злочинів проти здоров'я. Стаття 127 КК України не передбачає як кваліфікуючі ознаки спричинення тілесних ушкоджень, що викликає питання щодо необхідності додаткової кваліфікації в разі настання зазначених наслідків. Якщо умисел особи був спрямований лише на заподіяння сильного фізичного болю, фізичного або морального страждання, а не на спричинення тілесних ушкоджень, її дії потрібно кваліфікувати лише за відповідною частиною статті 127 КК України. У такому випадку має необережна форма вини щодо спричинення тілесних ушкоджень, і додаткова кваліфікація за статтею 128 КК України («Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження») не потрібна, оскільки санкція цієї статті передбачає більш м'яке покарання.

Проблемним залишається питання щодо кваліфікації умисного спричинення тілесних ушкоджень (різних ступенів тяжкості), за якого катування виступало способом учинення злочину. Якщо при зазначених обставинах винний, переслідуючи мету спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб, спричинив тяжкі тілесні ушкодження, його дії мають додатково кваліфікуватись за статтею 121 КК України [6, с. 306]. У разі спричинення легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень додаткова кваліфікація за статтями 125 або 122 не потрібна. При цьому діяння ви-

ного має охоплювати всі елементи об'єктивної сторони складу катування. Якщо потерпілому не було заподіяно сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання або дії винної особи не полягали в заподіянні побоїв, мученні або інших насильницьких діяч (наприклад, мало місце одноразове заподіяння удару тупим предметом, від якого потерпілий одразу втратив свідомість), таке діяння не повинно охоплюватись складом катування й має кваліфікуватись залежно від наслідків та обставин злочину, за відповідною частиною статей 121, 122 або 125 КК України. За цими самими статтями необхідно кваліфікувати дії особи, яка не переслідувала мету спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, в тому числі отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його чи інших осіб.

КК України також містить низку норм, які встановлюють відповідальність за насильницькі дії або жорстоке поводження з метою примушування потерпілого або іншої особи вчинити дії, що суперечать їхній волі. Для відмежування вказаних злочинів від катування варто звертати особливу увагу на суб'єктивну сторону й, зокрема, на мету та мотив.

Частина 3 статті 189 КК України передбачає кримінальну відповідальність за вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я особи. У контексті цієї статті насильство, небезпечне для життя і здоров'я особи, охоплює заподіяння побоїв, що мали характер мордування, мучення, заподіяння особі легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесного ушкодження або інших насильницьких дій (тобто діяння, передбачене об'єктивною стороною складу катування). Цілком логічно, що наслідком таких дій є сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання. Мета вимагання, яка полягає в тому, щоб незаконно одержати чуже майно, право на майно або домогтись вчинення потерпілим дій майнового характеру, за своєю сутністю є спонуканням учинити дії, що суперечать волі особи. Водночас мета злочину, передбаченого статтею 189 КК України, є важливим критерієм розмежування вимагання від катування. У разі вчинення вимагання особа керується виключно корисливим мотивом, на відміну від катування, де такий мотив відсутній.

Стаття 206 КК України передбачає кримінальну відповідальність за протидію законній господарській діяльності, кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою цього злочину є, відповідно, насильство, що не є небезпечним для життя і здоров'я (частина 2 статті 206), і насильство, небезпечне для життя і здоров'я (частина 3 статті 206) [5]. У цьому випадку насильство охоплює собою заподіяння побоїв, мучення або інші насильницькі дії, наслідком яких можуть бути сильний фізичний біль або фізичне чи моральне страждання. Для відмежування вказаного зло-

чину від катування потрібно враховувати наявність у винного спеціальної мети – примусити особу перестати займатись господарською діяльністю, чи обмежити її, або укласти угоду, або не виконувати укладену угоду, виконання (невиконання) якої може обмежити законні права чи інтереси потерпілого, що не охоплюється характерним для катування спонуканням учинити дії, які суперечать волі потерпілого або іншої особи [6, с. 626]. У разі наявності вказаної спеціальної мети злочин необхідно кваліфікувати за статтею 206 КК України.

Суміжні з катуванням ознаки має злочин, передбачений статтею 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань». Це суспільно небезпечне діяння передбачає відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, тобто вимогу виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим або його близькими родичами (частина 1 статті 355), або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я (частина 2 статті 355), або поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я (частина 3 статті 355). Варто враховувати, що за статтею 355 КК України дії винного повинні кваліфікуватись лише в тому випадку, коли предмет зобов'язання, яке примушують виконати, точно визначений укладеною угодою, рішенням суду тощо. Тобто відповідальність за статтею 355 КК України може наставати за примушування потерпілого до виконання (невиконання) наявного зобов'язання, яке виникло з підстав, передбачених чинним законодавством [6, с. 1138]. У тому випадку, коли предмет зобов'язання чітко не визначений або взагалі не існує, діяння винного в разі відсутності примушування до виконання дій матеріального характеру має кваліфікуватись як катування. Для відмежування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань від катування доцільно також ураховувати, що суб'єктом злочину, передбаченого статтею 355 КК України, може виступати лише кредитор, законний представник кредитора, цесіонарій або будь-яка особа, яка діє незалежно від мотиву в інтересах кредитора, а також службова особа [6, с. 1140].

Висновки

Аналіз проблеми кримінальної відповідальності за катування дає змогу сформулювати такі висновки та пропозиції, які мають значення для розвитку теорії кримінального права й удосконалення правозастосовної практики.

Диспозиція статті 127 КК України як спеціальну мету не передбачає спонукання особи утриматись від виконання дій. Судам під час розгляду справ про катування необхідно враховувати вказану обставину як таку, що охоплюється складом злочину. Для усунення суперечностей, що можуть виникнути із цього приводу, законодавцю доцільно передбачити цю спеціальну мету в диспозиції статті 127 КК України.

У КК України існує певна кількість статей, які передбачають склади злочину, суміжні, а в деяких випадках аналогічні катуванню (статті 126, 121, 122, 125, 206, 355, частина 3 статті 189 тощо), що зумовлює певні труднощі для правильної кваліфікації.

З метою відмежування зазначених складів злочинів від катування та усунення помилок під час кваліфікації, необхідно внести зміни до вищевказаних статей КК України. Так, із диспозиції частини 2 статті 126 КК України пропонуємо виключити спеціальну мету «затування».

Під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь у цій сфері потрібно звертати увагу на характер умислу та суспільно небезпечних дій у випадку заподіяння в результаті застосування катування різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Якщо під час катування умисел особи не був спрямований на спричинення тілесних ушкоджень, її дії потрібно кваліфікувати лише за відповідною частиною статті 127 КК України. Якщо в ході застосування катування винний умисно спричинив тяжкі тілесні ушкодження, його дії мають додатково кваліфікуватись ще й за частиною 2 статті 121 КК України.

Якщо потерпілому не було заподіяно сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання або винна особа не вчиняла дій, які полягали в заподіянні побоїв, мученні або інших насильницьких діянь, не мала на меті спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, діяння має кваліфікуватись залежно від наслідків та обставин злочину за відповідною частиною статей 121, 122 або 125 КК України.

Для відмежування катування від злочинів, передбачених частиною 3 статті 189 «Вимагання», частин 2, 3 статті 206 «Протидія законній

господарській діяльності», частин 2, 3 статті 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань» КК України, потрібно враховувати наявність спеціальної мети, характерної для вказаних складів злочину.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 // Права людини: міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю.К. Качуренко. – К. : Наук. думка, 1996. – С. 36–58.
4. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання : Резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї, прийнята 10 грудня 1984 року // Проти катувань. Міжнародні механізми запобігання катуванням та жорстокому поведінку / Харківська правозахисна група. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 3–17.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с.

Статья посвящена исследованию проблемы разграничения пыток (статья 127 Уголовного кодекса Украины) от некоторых смежных составов преступлений. Осуществлен краткий анализ составов преступлений, предусмотренных статьями 127, 126, 121, 122, 125, 206, 355 и частью 3 статьи 189 Уголовного кодекса Украины, произведен их сравнительный анализ и выделены основные признаки, по которым их следует разграничивать.

Ключевые слова: пытки, побои, истязания, телесные повреждения, разграничение преступлений.

The article is devoted to the investigation of the problem of delimitation of torture (Article 127 of the Criminal Code of Ukraine) from some related crimes. The author carried out a brief analysis of the composition of crimes under Art. 127, art. 126, art. 121, art. 122, art. 125, art. 206, art. 355 and part 3 of Art. 189 of the Criminal Code of Ukraine, their comparative analysis was carried out and the main features on which they should be delimited are outlined.

Key words: torture, beating, torture, injuries, distinguishing crimes.